

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

NATIONAL SENIOR CERTIFICATE

GIREDI YA 12

XITSONGA: RIRIMI RA LE KAYA (HL)

PAPILA RA VUMBIRHI (P2)

NYENYANYANA/NYENYANKULU 2017

TIMARAKA: 80

NKARHI: Tiawara ti $2\frac{1}{2}$

Papila leri ri na tipheji ta 33.

PHEJI RA SWITSUNDZUXO NA VUXOKOXOKO

1. Rhanga u hlaya switsundzuxo u nga si sungula ku hlamula swivutiso.
2. U nga ringeti ku hlaya phepha hinkwaro. Xiya tafula ra nongonoko wa vundzeni leri nga eka pheji ya 4 u ri karhi u fungha nhlayo ya swivutiso leswi vutisiweke eka matsalwa lama u ma dyondzeke nan'waka. Endzhaku ka sweswo hlaya swivutiso u ri karhi u hlawula leswi u nga ta swi hlamula.

3. Papila leri ri na SWIYENGE SWINHARHU:

XIYENGE XA A: Vutlhokovetseri	(30)
XIYENGE XA B: Novhele/Mfuwo wa rixaka	(25)
XIYENGE XA C: Ntlangu	(25)

4. Hlamula NTLHANU wa swivutiso ntsena, SWINHARHU eka XIYENGE XA A, XIN'WE eka XIYENGE XA B na XIN'WE eka XIYENGE XA C hi mukhuva lowu:

XIYENGE XA A: VUTLHOKOVETSERI
 SWITLHOKOVETSELO SWA NDZAWULELO: Hlamula swivutiso
 SWIMBIRHI.
 XITLHOKOVETSELO XO KA XI NGA RI XA NDZAWULELO: Swa boha
 leswaku u xi hlamula.

XIYENGE XA B: NOVHELE/MFUWO WA RIXAKA: Hlamula xivutiso XIN'WE.

XIYENGE XA C: NTLANGU: Hlamula xivutiso XIN'WE.

5. MAHLAWULELO YA SWIVUTISO EKA XIYENGE XA B: NOVHELE/MFUWO WA RIXAKA.

Loko u hlamula xivutiso xa NOVHELE u nga hlamuli xa MFUWO WA RIXAKA, loko u hlamula xa MFUWO WA RIXAKA u nga hlamuli xa NOVHELE.

6. MAHLAWULELO YA SWIVUTISO EKA SWIYENGE SWA B: NOVHELE/MFUWO WA RIXAKA NA C: NTLANGU.

- Hlamula NTSENA swivutiso swa novhele/mfuwo wa rixaka na ntlangu lowu u wu dyondzeke.
- Hlamula XIVUTISO XIN'WE xa XITSALWANA na XIVUTISO XIN'WE xa XIMBANGU. Loko u hlamula xivutiso xa xitsalwana eka XIYENGE XA B, u fanele ku hlamula xivutiso xa ximbangu eka XIYENGE XA C. Loko u hlamula xivutiso xa ximbangu eka XIYENGE XA B, u fanele ku hlamula xivutiso xa xitsalwana eka XIYENGE XA C. Tirhisa tafula ra nongonoko wo tikamba leri nga eka pheji ya 5 ku vona loko u hlawurile swivutiso hi mfanelo.

7. VULEHI BYA TINHLAMULO

- Swivutiso swa xitsalwana eka vutlhokovetseri swi fanele swi hlamuriwa hi marito ya kwalomu ka 250–300.
- Swivutiso swa xitsalwana eka swiyenge swa novhele/mfuwo wa rixaka na ntlangu swi fanele swi hlamuriwa hi marito ya kwalomu ka 400–450.
- Vulehi bya tinhlamulo eka swivutiso swa ximbangu byi ta lawuriwa hi ntsengo wa timaraka. Vakamberiwa va fanele ku hlamula hi ku kongoma na hi nkhaqato.

8. Landzelela SWILERISO leswi nga ekusunguleni ka XIYENGE XIN'WANA na XIN'WANA.

9. Nombora tinhlamulo ta wena ku ya hilaha swivutiso swi nomboriweke hakona eka phepha ra swivutiso.

10. Sungula XIYENGE XIN'WANA na XIN'WANA eka pheji YINTSHWA.

11. Mpimanyeto wa matirhiselo ya nkarhi.

XIYENGE XA A: Timinete ta 40

XIYENGE XA B: Timinete ta 55

XIYENGE XA C: Timinete ta 55

12. Tsala swi saseka no vonaka.

TAFULA RA NONGONOKO WA VUNDZENI

Nongonoko lowu wu ta pfuna wena mukamberiwa ku hlawula swivutiso leswi u lavaka ku hlamula swona handle ko hlaya phepha ra swivutiso hinkwaro.

XIYENGE XA A: VUTLHOKOVETSERI			
Swithhokovetselo swa ndzawulelo: Hlamula swithhokovetselo swin'wana na swin'wana SWIMBIRHI ntsena.			
NOMBORO YA XIVUTISO	MUXAKA WA XIVUTISO	TIMARAKA	NOMBORO YA PHEJI
1. '16 June 1976'	Xitsalwana	10	6
2. 'A-E-I-O-U'	Ximbangu	10	7
3. 'Nandzu i wa mani'	Ximbangu	10	9
4. 'Vukati i mbilu?'	Ximbangu	10	10
NA			
Xithhokovetselo xo ka xi nga ri xa ndzawulelo: Swa boha leswaku u xi hlamula.			
5. 'Xivoni'	Ximbangu	10	12
* LEMUKA LESWI: Hlamula xivutiso XIN'WE xa XITSALWANA na XIN'WE xa XIMBANGU. Loko u hlamula xivutiso xa xitsalwana eka XIYENGE XA B, u languteriwa ku hlamula xivutiso xa ximbangu eka XIYENGE XA C. Eka XIYENGE XA B na XIYENGE XA C, hlamula xivutiso XIN'WE ntsena eka XIYENGE xin'wana na xin'wana.			
XIYENGE XA B: NOVHELE/MFUWO WA RIXAKA			
NOVHELE: Hlamula xivutiso XIN'WE xa xitsalwana kumbe xa ximbangu.			
6. <i>Mulunguntima</i>	Xitsalwana	25	14
7. <i>Mulunguntima</i>	Ximbangu	25	14
8. <i>Mibya ya nyekanyeka</i>	Xitsalwana	25	17
9. <i>Mibya ya nyekanyeka</i>	Ximbangu	25	17
KUMBE			
MFUWO WA RIXAKA: Hlamula xivutiso XIN'WE xa xitsalwana kumbe xa ximbangu.			
10. <i>Rivomba ra Vutsonga</i>	Xitsalwana	25	19
11. <i>Rivomba ra Vutsonga</i>	Ximbangu	25	20
XIYENGE XA C: NTLANGU			
Hlamula xivutiso XIN'WE xa xitsalwana kumbe xa ximbangu.			
12. <i>Hlamba vunwa nandzuwe</i>	Xitsalwana	25	24
13. <i>Hlamba vunwa nandzuwe</i>	Ximbangu	25	24
14. <i>Vukosi imberha</i>	Xitsalwana	25	27
15. <i>Vukosi imberha</i>	Ximbangu	25	27
16. <i>Xivoni xa vutomi</i>	Xitsalwana	25	30
17. <i>Xivoni xa vutomi</i>	Ximbangu	25	31

LEMUKA LESWI: Eka SWIYENGE SWA B na C, hlamula xivutiso XIN'WE xa xitsalwana na XIN'WE xa ximbangu. A wu fanelangi ku hlamula SWIMBIRHI swa xitsalwana kumbe SWIMBIRHI swa ximbangu.

TAFULA RA NONGONOKO WO TIKAMBA LOKO SWIVUTISO SWI HLAWURIWILE HI MFANELO.

Tatisa mavangwa lama pfulekeke hi ku tirhisa mfungho wa gwaju (✓) ku kombisa leswaku u hlamurile nhlayo leyi lavekaka ya swivutiso.

Tafula ra nongonoko wo tikamba.

XIYENGE	NOMBORO YA XIVUTISO	NHLAYO YA SWIVUTISO LESWI FANELEKE KU HLAMURIWA	MFUNGHO WA GWAJU (✓)
A. VUTLHOKOVETSERI Switlhokovetselo swa ndzawulelo	1–4	2	
A. VUTLHOKOVETSERI Xitlhokovetselo xo ka xi nga ri xa ndzawulelo	5	1	
B. NOVHELE/MFUWO WA RIXAKA Xitsalwana kumbe swivutiso swa ximbangu	6–11	1	
C. NTLANGU Xitsalwana kumbe swivutiso swa ximbangu	12–17	1	

LEMUKA LESWI: Eka SWIYENGE swa B na C, hlamula xivutiso XIN'WE xa xitsalwana na XIN'WE xa ximbangu. A wu fanelangi ku hlamula swivutiso SWIMBIRHI swa xitsalwana kumbe swivutiso SWIMBIRHI swa ximbangu.

XIYENGE XA A: VUTLHOKOVETSERI**SWITLHOKOVETSELO SWA NDZAWULELO****SWILERISO:**

- Hlamula swivutiso swin'wana na swin'wana SWIMBIRHI exikarhi ka swivutiso swa 1–4.
- Nhlamulo ya xivutiso xa xitsalwana xa 1, a yi ve na marito ya kwalomu ka 250–300, yi tlhela yi va hi xivumbeko xa xitsalwana, KU NGA RI hi endlelo ro xaxameta timhakankulu.

XIVUTISO XA 1 (XITSALWANA)

Hlaya xitlhokovetselo lexi landzelaka kutani u hlamula xivutiso lexi nga ehansi ka xona.

16 JUNE 1976 – MD Ndobe

- 1 Nhenha ya jaha ra ku ya eka 16 wa malembe;
- 2 Jaha leri pfimbeke nhloko hi ta vutomi;
- 3 A a ri ntsongo kambe a a boxekile mahlo;
- 4 A a twile a tlhela a xiyisisa hi ta tiko.

- 5 Dyambu ri tsuvukile swa masiku,
- 6 Kambe eka tintlhari ta tiko a swi nga ri swona,
- 7 A va hetile ta vona.
- 8 Kambe ku ta ba mani folosi?
- 9 Namuntlha swilo jiki!
- 10 Nhenha ya xivindzi yi kwihi?
- 11 Va-Hitler va nga ha vuya?
- 12 I tiko ra xiswathe.

- 13 Ra ha tifambela kahle,
- 14 Hungu a ri lo duu!
- 15 Mulungu u fana na mhunti.
- 16 Hambu a a tshwetiwe hi mani.
- 17 A tlula na Stalin hi matlharhi.

- 18 Va ka Ntimeni swisiwana swa Hosi;
- 19 A va hlomile hi mbhayimbhayi,
- 20 Xitlhangu i dikizele,
- 21 Xi duvula, xi hupa,
- 22 Ra vumbirhi xi tshwa nyameni ya wajaha.

- 23 Mpumawulo wa xigitsi wu haha emoyeni,
- 24 Rifu ra wajaha ri susa vanhu misisi,
- 25 Va ka Ntimeni va swarha ku tlurisa,
- 26 Ndzilo wu va xitshembiso xa vumbirhi, ku ku huu!

27	Nhenha yi twala Nigeria,
28	Xiviko xa musi a xi vonaka:
29	Xi mbuluvuka xi kongoma etilweni ra Sathana-
30	Kaya ra Vantima va Afrika-Dzonga.
31	Xana xivangelo a ku ri yini?
32	N'wana-ntsongo u fele yini?
33	Swona muendli u ri yini?
34	Hosi, katekisa Vantima va Afrika-Dzonga.

Mutlhokovetseri u tirhisa ririmi hi ndlela ya vutshila ku humelerisa hungu ra xitlhokovetselo xa yena. Kombisa ntiyiso wa mhaka leyi hi ku xopaxopa xitlhokovetselo lexi nga laha henhla u kombisa hilaha mutlhokovetseri a tirhiseke ririmi hakona ku humelerisa hungu ra xona.

[10]

XIVUTISO XA 2 (XIMBANGU)

Hlaya xitlhokovetselo lexi landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka xona.

A-E-I-O-U – JM Magaisa

1	U yimele yini u khondla mavoko?
2	A wu va voni van'wana va bvun'wala?
3	Tihoxe u tihoxa bya ntlambya.
4	Bvun'wala ya ha pfindlukile,
5	Ka ha ku hundza ntsumi sweswi.
6	Bvun'wala u hlantsweka nhlokonho,
7	Mati ya ta khuvula munyama,
8	Ya ta ku sula malanga u sala u basile,
9	U nga hetu nkarhi, tihoxe,
10	Vurhongo byi nga na yini handle ka vusweti?
11	Nkarhi wa tintsumi wu hundzile,
12	U ta yima ri ko ri xa loko u yimele Gabriele,
13	Wena a wu ri twangi Rito?
14	'Tanani ka mina lava nga ni torha?'
15	Pfumelela mati lawa ya khulela ndlela ya wena.
16	I nkarhi muni kasi?
17	Mina a ndzi ku ri xile.
18	Se u ndzi pfluxela yini?
19	Ndzi tshike ndzi byi faya,
20	Byi lo ku helela kumbe wa ha tirha?
21	U nga ndzi vutisi tipolotiki mani wena.
22	Ndzi thicara, mudyondzisi wa vana,
23	Wa mina ntirho i wun'we,
24	Ku vulavula ri xa ri ya pela ri xa,
25	Ndzi ku A-E-I-O-U!

26 Ndzi tshike ndzi timiyelela,
 27 U nga ndzi xavi ta le non'weni wa swi twa?
 28 U ndzi vutisela yini 'Democracy' na 'Communism'?
 29 Wa mina ntirho i wun'we.
 30 Ndzi thicara, mudyondzisi wa vana.

31 A-E-I-O-U,
 32 Ndzi vutise A-E-I-O-U,
 33 U ndzi vutisa nambu lowukulu wa misava.
 34 Kumbe Napoleon, Hitler na Churchill: tihosi,
 35 Ndzi ta ku A-E-I-O-U.

36 Suka ka mina wena Judas!
 37 Va lo ku rhuma u nga ali?
 38 Kasi u lava yini?
 39 A-E-I-O-U.
 40 Ndzi thicara, mudyondzisi wa vana.

41 Ndzi tsakela ku twa ngulumelo wa rito ra mina.
 42 A va ta tsaka ...?
 43 Ku ndzi twa ndzi kolola,
 44 Ndzi vindlavindleka bya magandlati,
 45 Ndzi ku: A-E-I-O-U.

- 2.1 Hi mintila leyi nga tluriki MUNE nyika nkomiso wa xitlhokovetselo lexi. (2)
- 2.2 Tshaha ntila lowu kombisaka leswaku mudyondzisi a nga lavi ku kuceteriwa ku vula swin'wana eka mhaka leyi a nga laviki ku vula nchumu eka yona. (1)
- 2.3 Eka ntila wa 34 mudyondzisi u lava ku vutisiwa hi ta 'Napoleon, Hitler na Churchill: tihosi'. Xana leswi swi kombisa leswaku u na vutivi bya dyondzo muni? (1)
- 2.4 Xana mutlhokovetseri u vula yini hi ntila wa 9, lowu nge: 'U nga hetu nkarhi, tihoxe'? (2)
- 2.5 Hlamusela leswi u twisisaka swona hi ntila wa 44 lowu nge: 'Ndzi vindlavindleka bya magandlati'? (2)
- 2.6 Xana leswi endliwaka hi mutlhokovetseri swa ku kucetela mudyondzisi ku nghenelela eka tipolitiki u vona yi ri mhaka ya kahle ke? Seketela nhlamulo ya wena. (2)

(2)
[10]

XIVUTISO XA 3 (XIMBANGU)

Hlaya xithhokovetselo lexi landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka xona.

NANDZU I WA MANI – M Malungana

- 1 Siku a nga ndzi koka rinoko hi xiluva lexi,
2 A ndzi yiveke dzano.
3 Ndzi boxe ta le xifuveni,
4 Nhwana a amukela xikombelo xanga.
- 5 Vakhale a va vurisile,
6 Loko va ku: hambu wo famba enkoveni lundha ri ta vonaka.
7 Ndzi te ndzi nga ehleketangi,
8 A ndzi byela leswaku u bihe emirini,
9 Ndzi tinwaya nhloko,
10 Nhloko yi tika onge ndzi lo rhwala dyiribye,
11 A ndzi tshama ndzi dya marhambu ya nhloko.
- 12 Siku rin'wana nimpundzu,
13 Dyambu a ri sungula ku humesa nhompfu,
14 Manana a gongondza elawini ranga.
15 Loko ndzi huma,
16 Ndzi kume vavasati vambirhi,
17 Ku kandzela hi xiluva xanga.
18 Mbilu yanga yi tlula yi ta tshama enkolweni,
19 Ndzi tlimbeka moya,
20 Ndzi twa onge misava yi ngo pfuleka yi ndzi mita.
- 21 A ri ndzi xeke kambirhi,
22 Loko ndzi tshamile ehansi,
23 Ndzi vonile tatana a fika,
24 Hiloko vavasati va boxa tshumba.
25 Ndzi vona tatana a wa ni xitulu,
26 A sungula ku khavaxela mihloti bya xihlangi.
- 27 A nela hi mpfula ku ri hava mapapa,
28 A hetelela a ahlamisa nomu:
29 'I vana va mina hi vambirhi,
30 I va ngati ya mina.'
31 Mati ya halakile,
32 Nandzu i wa mani?

- 3.1 Hlamusela leswi xithhokovetselo lexi xi vulavulaka hi swona hi mintila leyi nga tluriki MUNE. (2)
- 3.2 Hi tihi timhaka ta le xifuveni leti boxiweke hi jaha laha ka xithhokovetselo? (1)

- 3.3 Hi wihi ntila lowu kombisaka leswaku jaha leri vulavulaka eka xithhokovetselo lexi a a ri chuhwile swinene? (1)
- 3.4 Xivuriso lexi xi nga eka ntila wa 6 lexi nge: 'hambi wo famba enkoveni lundha ri ta vonaka', xi tipaluxa njhani eka xithhokovetselo lexi? (2)
- 3.5 Ntila wa 30 lowu nge; 'I va ngati ya mina', wu tiyisisa njhani ntila wa 29 lowu nge: 'I vana va mina hi vambirhi' ehenhla ka vutswari bya muvuri wa marito lawa? (2)
- 3.6 Hi ku vona ka wena xiphiqo lexi a xi ta va xi papalatiwile njhani? (2)

[10]**XIVUTISO XA 4 (XIMBANGU)**

Hlaya xithhokovetselo lexi landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka xona.

VUKATI I MBILU – JM Magaisa

- 1 Gezani xiporo xi tsemekile;
2 Swikwembu swakwe swi yila Valungu,
3 Loko ri xile ntirho i ku byi chucha,
4 Nsati na vana va hanya hi rikoko ra xilondzo,
5 Va ambala tatana va hlova hi manana.
- 6 Nsati u hundzukile rikavakava,
7 Vana va hundzana ntsena hi masiku,
8 Lomu mathumbanini migiva yi nemba hi magume,
9 Milenge ya N'wa-Risenga i thayere;
10 Maxangu eka yena i mukhuhlwana.
- 11 Gezani u hundzukile xiphongo xa mahlanga,
12 Lomu ri n'wi pelelaka kona hi le kaya,
13 Lomu vanhwinu u famba bya xifufunhunu,
14 Xiburukwana i tinjhovo,
15 Loko a famba wo byambula.
- 16 Swihlangi i marhambu ntsena,
17 Swikhwidyana swa swona i tincindha;
18 Swivokwana ni swinengana i tinhi,
19 Ku i vanhu wo vo hi mahlo,
20 Swi dzuvurile bya mbhongolo hi ku sewula ka timpfula.
- 21 Miri ya swona i magegetsu,
22 Min'wala yi rimarimile swimidyana swa swona,
23 Loko ri perile swo kufumetana,
24 Xinkwa na kofi i xiyila,
25 Vaakelani mano ya swona se va ma lemukile.

26 N'wana wa muakelani u rhwale ximarha,
 27 Ku swi phemela swi fanele ku n'wi bebula,
 28 Swimovhana swa tata wakwe u korwile,
 29 Yena phela u dya a khigela
 30 Vusiwana eka yena i n'wendzi wa malolo.

31 Ndlala yi nga ndlala;
 32 Vana va swihlangi munhu nkulu phi!
 33 'Hi phemele phela'
 34 Xi phema xi cukumeta xi hleka,
 35 Vana va nghohe ya - Abraham va hundzukile timbhongolo.

36 Sweswi mpfula yi nile,
 37 N'wa-Risenga swilemu u hava,
 38 Ku jekula u ta byala nkami?
 39 Le nhoveni nsimu i majani,
 40 Gezani u tsendzeleka na matsima.

41 Kaya ra Gezani ku handza n'hwari.
 42 U hlangana na vamuti hi vurhongo,
 43 Ndlala yi dyondzisa vana xikolo xa ritiho,
 44 N'wa-Risenga ku tlhelela kaya wa chava,
 45 Risenga cuma a nga celelanga.

46 Loko o tshuka a ri vekile u ta vuya hi xibububu,
 47 Risenga u bava a khalakhasa,
 48 'Tiyisela N'wananga, vukati i mbilu'
 49 Vana i vukwera hi ku basuluka,

50 Sweswi xihangalasi u swi kotile,
 51 Vana va dyiwe hi aredzi,
 52 Vana va nghohe ya Adam na Evha;
 53 Swa nyumisa ku vona vukwembu byi kurha,
 54 Vulolo a va puti va puta vusiwana.

- 4.1 Hi mintila leyi nga tluriki MUNE boxa mongo wa xitlhokovetselo lexi. (2)
- 4.2 Boxa ntila lowu kombisaka leswaku a swi tiveki leswaku vana lava ku vulavuriwaka hi vona eka xitlhokovetselo lexi va yile kwihhi. (1)
- 4.3 Nyika nkongomelo wa xitlhokovetselo lexi. (1)
- 4.4 Xana ntila wa 11 lowu nge: 'Gezani u hundzukile xiphongo xa mahlanga', wu ku tisela miehleketo muni? (2)
- 4.5 Hlamusela leswi ntila wa 7 lowu nge: 'Vana va hundzana ntsena hi masiku', wu vulaka swona. (2)
- 4.6 Xana mhaka leyi ku vulavuriwaka hi yona eka xitlhokovetselo lexi ya khorwisa ke? Seketela nhlamulo ya wena. (2)

[10]**NA**

XITLHOKOVETSELO XO KA XI NGA RI XA NDZAWULELO (SWA BOHA LESWAKU U XI HLAMULA)**XIVUTISO XA 5 (XIMBANGU)**

Hlaya xitlhokovetselo lexi landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka xona.

XIVONI – JM Magaisa

- 1 Hinkwerhu hi rhandza ku tivona,
 2 Hi tinyanga hi nkhwinkhwisela,
 3 Hi tiswoswa hi vuyeleda,
 4 Hi tidzunisa hi sandza,
 5 Hi n'wayitela ku vona hina la' nga riki hina.
- 6 Kambe xivoni a xi swi koti,
 7 Ku hi komba hina la nga hina,
 8 Hi masiku loko hi tshama hi tinyanga,
 9 Hina hi tumbela endzhaku ka hina wa xivoni,
 10 Hi vona hina la nga riki hina.
- 11 A swi ta va swinene whe wa manyunyu loko a hi kota ku tivona,
 12 Hi honokelana mahlo,
 13 Hi langutana na hina la nga hina,
 14 Kumbe a hi ta vona vunyakapfari bya hina.
- 15 Hi vona mona wa vuhari,
 16 Hi vona mbilu yi kukumuka bya comela,
 17 Yi kukumuka yi tlhutha hi mavondzo,
 18 Hi vona vuhari bya munhu wa khale,
 19 A hi ta hlundzuka hi xi faya.
- 20 A hi ta vona ku hambana ka vona,
 21 Ku hambana ka hina wa xivoni,
 22 Kumbe a hi ta vungavunga dinda,
 23 Hi hlantswa hina wa le ndzeni,
 24 Hi n'wi xarha xikhudza a nyuka.
- 25 Mi nga ha tshami mi tinyanga,
 26 Mi vona hina la nga riki hina,
 27 Yena u na vukwele bya noyi,
 28 A nga ta mi peta nhloko,
 29 Mi fa mi nga si mila ni meno.

5.1 Hlamusela hungunkulu ra xitlhokovetselo lexi hi mintila leyi nga tluriki mune. (2)

5.2 Tshaha ntila lowu kombisaka ku va vanhu va vona munhu a hlundzukile ku tlurisa mpimo. (1)

- 5.3 Eka ntila wa 22 mutlhokovetseri u ri: 'Kumbe a hi ta vungavunga dinda.' Xana 'dinda' i yini? (1)
- 5.4 Hlamusela leswi mutlhokovetseri a vulaka swona hi ntila wa 9 lowu nge: 'Hina hi tumbela endzhaku ka hina wa xivoni'? (2)
- 5.5 Eka mintila yo tala mutlhokovetseri u tirhisile xitwananisi 'hi'. Xana leswi swi kombisa yini? (2)
- 5.6 Xana u vona ku ri xitsundzuxo xa kahle lexi mutlhokovetseri a xi nyikaka eka ndzimana yo hetelela ke? Seketela nhlamulo ya wena. (2)

[10]**NTSENGO WA XIYENGE XA A: 30**

XIYENGE XA B: NOVHELE/MFUWO WA RIXAKA**SWILERISO:**

- Hlamula xivutiso xa xitsalwana kumbe xa ximbangu.
- Nhlamulo ya xivutiso xa xitsalwana a yi ve na marito ya kwalomu ka 400–450, yi tlhela yi va hi xivumbeko xa xitsalwana, KU NGA RI hi endlelo ro xaxameta timhakankulu.
- LEMUKA: Loko u hlamula xivutiso xa XITSALWANA eka XIYENGE XA B, hlamula xa XIMBANGU eka XIYENGE XA C.
- Hlawula xivutiso xa NOVHELE KUMBE xa MFUWO WA RIXAKA.

NOVHELE**XIVUTISO XA 6 (XITSALWANA)****MULUNGUNTIMA – TH Khosa**

Hlaya ntshaho lowu landzelaka kutani u hlamula xivutiso lexi nga ehansi ka wona.

XITSHURIWA XA A

'Thevu na wena u dlawa hi ku hlundzuka,' ku vula Hlongwane. 'Mhaka loko yi ri kona a yi tlhuvwi bya tintoma hi ribada. Sweswo i ku tlhuvu muhulahula. Mhaka yo vekiwa etafuleni yi sefiwa no hleriwa. Mi yi lulamisiwa.'

'Tafula ra yini?' Ku kaneta Mathebula. 'Ka ha ri na tafula ra yini loko Xihisa a tile ku ta ndzi konanisa hi cheke?' A mita marha, a kombetela ehansi hi rintihlo. 'Sweswi! *You are the only one who can get me out of this mess!*' 5

Hi ku pfuniwa hi ntshaho lowu, kombisa hilaha vunghana bya Hlongwane na Mathebula byi onhakeke hakona hikokwalaho ka ku va Hlongwane a tsandzekile ku fikelela switshembiso swa yena eka Mathebula.

[25]**XIVUTISO XA 7 (XIMBANGU)****MULUNGUNTIMA – TH Khosa**

Hlaya ntshaho lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

XITSHURIWA XA B

'Cheke hi yoleyo manana,' ku vula Navela. 'Nuna wa n'wina u xisanile na nhwanyana va yiva mali. I vukhamba lebyi. Leswi va nga entsungeni wa malwandle a swi nga nyumisi ku va va vuya hi tinsimbhi? A mi swi voni leswaku siku leri mi nge a va tile vanhwanyana lavaya a va tela ku vulavula hi mhaka ya cheke leyi a nga si famba?' 'Ahanti!' N'wa-Khosa a khindlata makatla. 5

'Teto a ha ha ti tivi! I ta vona na vanhwanyana va vona. Va ta vuya va swi vona.' Ku suka kwalaho va teka vhene va hatla va tsutsumisela N'wa-Khosa eBasani. Va ttherile va rhangela na bazi ku fika. Va ri hundzile endleleni kambe va vula leswaku swa antswa va namba va n'wi fikisa. Va famba va ri karhi va vulavula hi mhaka ya cheke ni ku puta Chavalala. Navela a kotaka mavulavulele ya yena, xa yena ku ri ku sandza ntsena. I nyiko ya yena, Xikwembu xa swi tiva ku avela tinyiko. Ku vuya ka vona, Mlambo a dzungudza nhloko a ri karhi a hlaya fayili. 'Mhaka leyi hi yi teka yi ri ximhakana,' ku vula Mlambo. 'A hi ximhakana loko ndzi yi languta kahle.' 'Mina ndzi ri Chavalala xa yi tiva cheke leyi,' ku vula Navela.' 'Xi yi pulanile na vanhwanyana lava. Lexiya Sasavona na xona hi fanele hi xi languta kahle. Mhaka leyi na xona xi le ka yona.' 'Mhaka ya vulavisisi Navela a yi fambisisiwi xiswona,' ku hlamula Mlambo. 'U nga ti na nkumbetelo u va u yima hi wona.'

- 7.1 Boxa ndhawu leyi swimunhuhatwa leswi nga eka ntshaho lowu swi vulavulaka swi ri eka yona. (1)
- 7.2 Navela u ri: 'Nuna wa n'wina u xisanile na nhwanyana va yiva mali.' Boxa vito ra nhwanyana wa kona na xivangelo xa ku va Navela a vulavula hi ndlela leyi. (2)
- 7.3 Hikokwalaho ka yini Nyeleti na Sasavona va endzerile ekaya ka Chavalala. (2)
- 7.4 Hlawula un'we eka lava va landzelaka: I mani loyi a nga tsundzuxa Brooks hi vukungundzwana lebyi Hlongwane a nga na byona?
- A Mukhari
B Maceke
C Mhangwani
D Nkanyani (1)
- 7.5 Ku ya hi ntshaho lowu u nga vula leswaku Navela i munhu wa njhani? Boxa timhaka TIMBIRHI. (2)
- 7.6 Phorisa Mlambo a nga tsakisiwi hi vulavulelo ra Navela. Xana xivangelo ku nga va ku ri yini? (2)
- 7.7 Navela u ri: 'Leswi va nga entsungeni wa malwandle a swi nga nyumisi ku va va vuya hi tinsimbhi?' Xana a nga va a vula yini hi marito lawa? (2)
- 7.8 U vona swi ri kahle ku va phorisa Mlambo a lava leswaku ku endliwa ndzavisiso lowu hetisekeke ku nga si voniwa munhu nandzu eka nandzu lowu ke? Seketela nhlamulo ya wena. (2)

NA

Hlaya ntshaho lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

XITSHURIWA XA C

'Jy steel jou fool!' Ku vula Navela a ri karhi a famba. A huma onge a hi yena loyi a ha ku n'wi tlhavaka hi mpama. Jerico a tikhomelela xikandza hi mavoko. A ha korhamisile sweswo, ku ta nghena xiphorisana Ntimbana. Xi fika xi n'wi dliwa timbambu hi tintiho.	
'U ta ni vutsotsi hi le Joni hi!' Na yena a huma a famba. Maphorisa ya kona onge ma lo fola layini hala handle. Loko ku huma leri ku nghena leri. Rin'wana ni rin'wana ri ta hi nxangu ya rona. Loko Mlambo a vuya hi lomu a a yile kona, a kuma Jerico se a karhele. 'Right!' Ku sungula Mlambo a ri karhi a tshama exitulwini. 'You either tell the truth or we help you to decide,' a koka xitulu xi ya emahlweni leswaku a tshamiseka etafuleni. 'Hlongwane u tile ni cheke le ntirhweni wa n'wina ivi a twanana na wena leswaku u fojara signecha. Ndzi kambisisile voko ra wena le ntirhweni ivi ndzi kuma leswaku ri yelana na leri,' a veka swiphephana etafuleni. 'Hi wena u nga tsala misayino leyi,' a tlhela a humesa ni cheke. 'Hi wena u nga sayina!' A kombeta cheke, a vekile cheke emahlweni ka Jerico. 'A ndzi ...' 'A ndzi tangi ku ta tlanga la,' ku kavanyeta Mlambo. 'A ndzi lavi ku heteriwa nkarhi hi wena. Ndzi lava ntiyiso ntsena ndzi ya tirha mintirho yin'wana. Loko u nga lavi ku hlupheka wo vona leswaku u ndzi hatlisela. Ntiyiso ntsena m'fana. Vula ntiyiso ntsena,' a kombeta cheke.	5 10 15

- 7.9 Ku va maphorisa yo hambanahambana ya bile Jerico loko a khomiwile swi vile na mbuyelo muni? (1)
- 7.10 U dyondza yini hi swiendlo swa Jerico eka tsalwa leri? (1)
- 7.11 Hi wihi nhlohlotelo lowu u wu kumaka hi matirhelo ya Chavalala? (2)
- 7.12 Hikokwalaho ka yini Gordon Trimms loyi a a ta hi le hofisinkulu a byerile Brooks leswaku a hlayisa Ephraim endzhaku ka loko swi kumekile leswaku vayivi va cheke i vamani? (2)
- 7.13 Xana ku khomiwa ka Maria a pfaleriwa ejele swi ku lemukisa yini? (2)
- 7.14 Xana phorisa Navela u nga n'wi tsundzuxa yini hi matirhelo ya yena eka tsalwa leri? (1)
- 7.15 U vona onge Brooks a a rhandza Hlongwane ke? Seketela nhlamulo ya wena. (2)
- [25]

XIVUTISO XA 8 (XITSALWANA)**MIBYA YA NYEKANYEKA – BKM Mtombeni**

Hlaya ntshaho lowu landzelaka kutani u hlamula xivutiso lexi nga ehansi ka wona.

XITSHURIWA XA D

'Leswi hi nga khongela loko hi sungula ku dya a hi nga to yimanyana. Hi ta swi vona kandzaku, ku nga ri ku landzelerisa swikhongelo ingi ho hela timbilu hi leswi swi endlaweke hi Xikwembu.'

N'wa-Mdanisi a a ri wansati loyi a a swi kota ku vulavula hi mhaka yin'wana na yin'wana handle ka ku papalata. Mufundhisi a nga ha wu voni ni nkarhi leswaku wu fambile ni vusiku byi sikule swo chavisa. 5

Hi ku pfuniwa hi ntshaho lowu, hlamusela hilaha N'wa-Mdanisi a ongeke Mufundhisi Nyiko Tlhomandloti hakona a kala a wela evuoswini kufikela loko a ta hluvuriwa nguvu ya vufundhisi. [25]

XIVUTISO XA 9 (XIMBANGU)**MIBYA YA NYEKANYEKA – BKM Mtombeni**

Hlaya ntshaho lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

XITSHURIWA XA E

Ndhawu hinkwayo a yi languteka yi ri na ku rhula ni ku tenga ka le handle ni ka le ndzeni ka ntumbuluko – leswi a swi ehleketa hi mufundhisi a ri yexe.

Nkulukumba Tlhomandloti a a ri na makumentlhanutsevu wa malembe. Kambe a a ha tiyile swinene ni nhloko ya yena a yi nga si basa hi timpfi.

Xiyimo xa yena a xi ri xa rhambu ro leha, ri tlhela ri bumbula hikuva a a ri ni miri lowu a a wu fanelana ni ku leha ka yena. Mahlo ya yena a ya komba vukari lebyi yaka eku timekeni hikwalaho ka ku hlaya ka masiku ya yena. 5

Nghamu yona a yi tikomba leswaku hi masiku ya yena ya vunhwana a a ri mbhuriyakuvatlwa, a tlhela a ku hlwi, hi xiyimo xa yena; ntlhohe na ku leha xikandza ni mahlo yo vandzakana hikwalaho ka nhompfu yo leha – hi ri khale ka yena laha ingi a famba kona majaha a yo tshetshelala ku sala ku lo n'walalala. Misisi ya vona havambirhi a yi tshama yi fefiwile, ni ku tshama yi komile hi ku yi tsemeta swo xonga. 10

Swo ambala a va rhandza swa ntima tanihi vafundhisi vo tala ni vasati va vona. Swiambalo leswi a swi tshama swi basile, swi phumunhiwa ritshuri mixo wun'wana ni wun'wana hi malwandla ni nsaso lowo khatisa swinene. 15

A wu ri ndyangu wo tirhandza hakunene.

'Un'wana ni un'wana loyi a nga ni mahlo yo xiyaxiya a nga vona ntengo ni vun'we bya ntumbuluko; ngopfungopfu siku ra namuntlha ri komba vumbhoni bya ku rhula ka ntumbuluko,' mufundhisi a vula hi ku tiphumunha xikandza hi swandla haswimbirhi nkarhi wun'we.

20

- 9.1 Nyika ndhawu na nkarhi lowu mbhurisano lowu wu humelalaka hi wona. (2)
- 9.2 Boxa leswi a a swi endla leswaku Mufundhisi Tlhomandloti a nga lavi leswaku vana va yena va tekana na vanhwana va tindzimi tin'wana? (2)
- 9.3 Hi swihi leswi a swi vilerisa Mufundhisi Tlhomandloti na leswi a swi n'wi tsakisa hi vutomi bya Nyiko? (2)
- 9.4 Eka tsalwa leri ku na wansati loyi a a rilela nuna wa yena Solani loyi a feke hikokwalaho ko tlhaviwa hi mukwana kutani Manana Baloyi a ku: 'Hina hi rilela vana lava hi xanisaka kasi va kona lava rilelaka lava fambeleke makumu laha misaveni.' Xana marito lawa ya vile xikhovolelo njhani eka Manana Baloyi? (2)
- 9.5 Kun'wana eka tsalwa leri Cheyeza u byela Mufundhisi Tlhomandloti leswaku a nga tsaka loko o kota ku ya vulavula na n'wana wa yena ekaya ka yena, kumbe a nga n'wi rhula ngoma. Xana u vula yini hi ku rhuriwa ngoma? (2)
- 9.6 Ku va Cheyeza loko a ri na mhaka leyi n'wi karhataka ekaya ka yena a kombela ku pfuniwa hi Mufundhisi Tlhomandloti swi ku tisela miehleketo muni? (1)
- 9.7 Mufundhisi Tlhomandloti u langutela leswaku vana va yena va tlula hinkwavo eka hinkwaswo. Xana u vona a endla kahle ke? Seketela nhlamulo ya wena. (2)
- 9.8 Madambi u vula leswaku ku tikarhata hi dyondzo hi swona swi endlaka leswaku a nga kumi nkarhi wo hlamba a basa. Xana mhaka leyi ya amukeleka ke? Seketela nhlamulo ya wena. (1)

NA

Hlaya ntshaho lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

XITSHURIWA XA F

Yena a a va hlamula a ku: 'Xikwembu xi nyikile munhu miehleketo yo ntshunxeka leswaku yena a tihlawulela lexi a xi lavaka evuton'wini bya yena laha misaveni – eka mina ku hlantsweka ka munhu i ku kota ku ehleketa leswi enteke, leswi nga vonakiki eka vanhu vo tala; ku kota ku ehleketa hi swa miehleketo ni vululami bya miehleketo munhu a ha hanya.' Ku hlamula hi swa vunghwendza bya yena a a vula leswaku u chava ku khunguvanyeka loku ku nga kona eku tekeni ka wansati. A ya emahlweni a vula leswaku loko munhu a teka wansati wo biha a nge n'wi rhandzi leswi hetisekeke, kutani swi ta endla leswaku vuoswi byi andza emindyangungu; kasi loko o teka nsati lowo saseka u ta va ni vukwele lebyi vangaka ku xaniseka, kumbe swi fika laha u nga ta gembetela n'wana wa vanhu a nga endlanga nchumu. Kutani a heta hi ku vula leswaku ku teka i mangava matlhelo hinkwawo.

5

10

Siku rin'wana u endlile leswaku vanhu va tshemba leswaku mahlo ya vona a ya voni. A kombisa leswaku ya vonisiwa hi xin'wana xilo. A vula leswaku loko u khomile neleta hi xandla eku vonakaleni wa yi vona, kasi loko wo nghena exinyamini a wu nga yi voni, hambileswi mahlo ya wena ya nga kona, ni neleta ya ha riki kona exandleni kambe a wu yi voni. Mahlo ya nyikiwa ku vona hi ku vonakala; ku suka ka ku vonakala ku tisa xinyami, ku herisa ku vona ka mahlo.	15
---	----

- 9.9 Nyika swihlawulekisi swa Madambi. Boxa SWIMBIRHI ntsena. (2)
- 9.10 Hi kwihi ku hlawula loko Madambi a nga sindzisiwa ku ku tshika? (2)
- 9.11 U twisisa yini hi marito ya Madambi lama nge: 'Ku teka i mangava matlhelo hinkwawo' ku ya hi tsalwa? (2)
- 9.12 Swi tikomba njhani eka tsalwa leri leswaku Madambi hibyakwe wa swi kota ku ehleketa leswi enteke, leswi nga vonakiki eka vanhu vo tala? (2)
- 9.13 Siku leri N'wa-Ndleleni a rhumiweke endyangwini wa ka Tihomandloti ku ya vitana mufundhisi u fikile a va perisa a ri karhi a hlenganisa swandla swa yena kutani tinghutsu ti khumba xifuva xa yena. Xana leswi swi kombisa yini? (1)
- 9.14 Hi ku vona ka wena hikokwalaho ka yini Madambi a nga vuli ntiyiso mayelana na xivangelo xa vunghwendza bya yena? (2)

[25]**KUMBE****MFUWO WA RIXAKA****SWILERISO:**

- Hlamula xivutiso xa xitsalwana kumbe xa ximbangu.
- Nhlamulo ya xivutiso xa xitsalwana a yi ve na marito ya kwalomu ka 400–450, yi tlhela yi va hi xivumbeko xa xitsalwana, KU NGA RI hi endlelo ro xaxameta timhakankulu.

XIVUTISO XA 10: NTSHEKETO (XITSALWANA)**RIVOMBA RA VUTSONGA – C Lambane na MT Mthombeni****'MALEBVU YA N'WANGHALA'**

Hlaya ntshaho lowu landzelaka, lowu humaka eka *ntsheketo* wa 'Malebvuvu ya N'wanghala' kutani u hlamula xivutiso lexi nga ehansi ka wona.

XITSHURIWA XA G

... N'wampfundla o tibyela ku ya nwa mati ya xihlovo navusiku, loko swihari hinkwaswo swi etlele. Kunene a endla tano nkarhi wo lehanyana. Swihari a swi nga lemuki nchumu.

Leswi N'wampfundla a nga na moya wo tekela van'wana ehansi, u sungurile ku pfindlusa mati loko a heta ku nwa. Swihari swi kuma mati ya pfindlukile loko ri xa nampundzu. ... 5

Mintsheketo, swivuriso na swivulavulelo eka mfuwo wa rixaka swi nga paluxa vubihi lebyi endliwaka hi swimunhuhatwa swo karhi na ku tlhela swi nyika tidyondzo to hambanahambana. Kanela hilaha swiendlo swa N'wampfundla eka ntsheketo lowu swi humelerisaka hakona xivulavulelo xa 'ku tshama hi mavoko' na xa 'ku va na mona wa xiloyi', xivuriso lexi nge: 'Hambi u famba ankoveni, lundza ri ta vonaka.' Andlala ni dyondzo leyi hi yi kumaka hi hungu ra ntsheketo. [25]

XIVUTISO XA 11: NTSHEKETO (XITSALWANA)

RIVOMBA RA VUTSONGA – C Lambane na MT Mthombeni

'VHIMBHAMUKWAMA'

Hlaya ntshaho lowu landzelaka, lowu humaka eka *ntsheketo* wa 'Vhimbhamukwama' kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

XITSHURIWA XA H

Garingani wa garingani!
Garingani!
Garingani wa garingani!
Garingani!

Ko na swipfuketana, ko va na vanhwanyana van'wana. Vo byelana ku ya enhoveni ku ya kha tintsengele. Hiloko va suka va famba hi ntsako lowukulu. Loko va ri karhi va famba vo lemuka leswaku xinhwanyetana lexi a xi tiveka hi vito ra Makhegu xa va landzelela. Hiloko va xi holovela: ... 5

Xinhwanyetana xi nga yingisi, xo ala xi va landzelela xi ku: 'Na mina ndzi lava ku ya tikhela tintsengele ku fana na n'wina.' Loko xi vona va xi sindzisa, xo tisalerisa endzhaku xi va rivatisanyana. 10

Loko va ha rivatiwa hi mabulu vo kuma xinhwanyetana xi ri na vona. Va vone swi antswa ku xi tshika xi va landzelela hambileswi a swi va nyangatsa ku famba na xona. ...

Tintsengele ta Makhegu a ti ri ta magaga ntsena. Ta lavan'wana hinkwavo ti ri leto vupfa. Hiloko va ku: 'Xuu, kuna wena Makhegu, xana tintsenegele ta rihlaza ti ta dyiwa hi mani? Xana a wu swi voni leswaku va ta ya ku hlamala ekaya? Tlhela u ya kha tin'wana to vupfa, u ta hi kuma hi ku yimerile kwala.' 15

Makhegu xa vanhu xo nghena enhoveni xi ya kha tin'wana tintsengele to vupfa. ... xo ya ku nqwaa, na wanuna un'wana a va ku i Vhimbhamukwama. ... 20

Vhimbhamukwama o hoxa Makhegu endzeni ka nkwama kutani a ku: 'Ndzi lava ku ku endla xiyimbeleri xa ndhuma. ...'

'Yoo nkatangoo, ndzi file minoo, ndzi dlayisiwa hi mona na vuxisi. Hambi a ndzi n'wi xanisela yini n'wana wa vanhoo.'

Pthu choyoyoo!
Xa mina i vulombe.

25

- 11.1 Boxa mhaka leyi a yi endla leswaku vanhwanyana lava ku vulavuriwaka hi vona entsheketweni lowu va nga swi lavi ku famba na Makhegu etintsengeleni. (1)
- 11.2 Xana i vamani va nga na ntolovelu wo tsheketa naswona hi xitalo ku tsheketiwa hi nkarhi wihi wa siku? (2)
- 11.3 Mintsheketo yo tala yi lehile swinene. Xana a ku ta humelela yini loko a ko tsheketiwa ntsena, ku nga pfi ku yimbeleriwa? Boxa timhaka TIMBIRHI. (2)
- 11.4 Vumunhu bya vanhwanyana lava nga ya etintsengeleni na bya Vhimbhamukwama bya yelana. Kanela ku yelana loku. (2)
- 11.5 Loko vanhwanyana va vonile leswaku Makhegu u khile tintsengele to ka ti nga vupfangi va n'wi byerile leswaku a tlhelela enhoveni a ya kha to vupfa. Xana xikongomelo xa vanhwanyana lava a ku ri xihhi? (2)
- 11.6 Mutsheketi u ri: 'Makhegu xa vanhu xo nghena enhoveni xi ya kha tin'wana tintsengele to vupfa.' Hi xihhi xivangelo xa ku va mutsheketi a tirhisile marito ya: 'Makhegu xa vanhu'? (2)
- 11.7 Hikokwalaho ka yini swihari, swinyenyana na swinghunghumana leswi tirhisiwaka eka mintsheketo swi vuriwa swimunhuhatwa? (2)
- 11.8 Kun'wana eka ntsheketo lowu ku vuriwa leswaku minkarhi hinkwayo loko vanhu va twa vuyimbeleri byo nandziha bya Makhegu loyi a a hoxiwile endzeni ka nkwama, a va ba mavoko, minkulungwana na makhwela. Loko a ku ri wena Makhegu loyi a hoxiweke endzeni ka nkwama, a wu ta va u endlile yini loko u twa huwa ya vanhu? (2)

NA

XIPHATO XA NDHAVUKO (XIMBANGU)

Hlaya ntshaho lowu landzelaka, lowu humaka eka xiphato xa ndhavuko xa 'Eric Nxumalo' kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

XITSHURIWA XA I**ERIC NXUMALO**

1 Bayethi *nkosi* ya ka Nxumalo,
 2 Bayethi Nxumalo wa Zwide.
 3 Hosi ya va ka Ndwandwe,
 4 Hi vula wena Eric m'sa ka Mafemani.
 5 Ntukulu wa Nghunghunyana,
 6 Hosi ya Vangoni,
 7 Va ka nhlampfi-a-hi-dyi.
 8 U ri vambile tiko ra ka Nxumalo,
 9 U ri vambile tiko ra ka Ndwandwe,
 10 U ri vambile tiko ra Vangoni,
 11 U ri vambile bya comana.
 12 Wena Eric Nxumalo,
 13 Wena ntukulu wa Nghunghunyana,
 14 Nghunghunyana wo *nghunghunya abafazi na madoda*.
 15 Wena *nkosi ya kithi*,
 16 Wena we *ndhlovu*,
 17 Wena wo *nghunghunya aManxumalo*,
 18 Bayethi ka ku busa.
 19 *Ilapha eza kenetezeka*,
 20 *Ijuba lahlala emithini*,
 21 *La wisa buxa a naqili asiwaziyo*,
 22 Nhangu mtwana ka Nxumalo,
 23 Nhangu mtwana ka Zwide,
 24 Nhangu mtwana ka Ndwandwe.
 25 Bayethi nkosi ya kithi!
 26 Bayethi!

11.9 Hlawula nhlamulo yin'we eka leti landzelaka: Loko muphati a ku Hosi Eric Nxumalo i 'm'sa ka Mafemani' u vula leswaku ...

- A Hosi Eric i malume wa Mafemani.
- B Hosi Eric i kokwana wa Mafemani.
- C Hosi Eric i xaka ra Mafemani.
- D Hosi Eric i n'wana wa Mafemani.

(1)

11.10 Katsakanya hungunkulu ra xiphato lexi nga laha henhla hi mintila leyi nga hundziki MUNE.

(2)

11.11 Eka mintila ya 8–11 ku vuyeleriwile marito ya 'U ri vambile'. Xana nkoka wa mbuyelelo lowu hi wihi?

(2)

- 11.12 Nyika nhlamuselo ya xihlambanyiso lexi nga eka ntila lowu nge: 'U ri vambile bya comana.' (2)
- 11.13 Ku va tihosi ta ndhavuko ti phatiwa i mhaka ya kahle xana? Seketela nhlamulo ya wena. (2)
- 11.14 Eka xiphato lexi, handle ka ririmi ra Xitsonga, ku tirhisiwile na ririmi ra Xizulu. Nyika matitwelo ya wena hi mhaka leyi. (1)
[25]

NTSENGO WA XIYENGE XA B: 25

XIYENGE XA C: NTLANGU**SWILERISO:**

- Hlamula xivutiso xa xitsalwana kumbe xa ximbangu.
- Nhlamulo ya xivutiso xa xitsalwana a yi ve na marito ya kwalomu ka 400–450, yi tlhela yi va hi xivumbeko xa xitsalwana, KU NGA RI hi endlelo ro xaxameta timhakankulu.
- LEMUKA: Loko u hlamula xivutiso xa XITSALWANA eka XIYENGE XA B, hlamula xa XIMBANGU eka XIYENGE XA C.

XIVUTISO XA 12 (XITSALWANA)**HLAMBA VUNWA NANDZUWE – AD Mahatlane**

Hlaya n'wangulano lowu landzelaka kutani u hlamula xivutiso lexi nga ehansi ka wona.

XITSHURIWA XA J

MATANATO:	Hey Mugwena, ndzi ponile ku lahleka ni ku dyiwa ndzi ri karhi ndzi copeta.	
MAVHAVAZA:	Mi vula hi mhaka ya yini?	
MATANATO:	Ndzi vula hileswi a mi nga ndzi ttheleli ni loko mi vona leswaku a ndzi nga swi tsakeli loko mi ndzi kombisa swihoxo, kambe mi ala mi sindzisa leswaku ndzi hambana ni swilo swa le madorobeni.	5
MAVHAVAZA:	A ndzi twa swi ndzi chucha ku vulavula ntiyiso.	

Hi ku pfuniwa hi n'wangulano lowu, hlamusela hi ta switsundzuxo leswi Mavhavaza a swi nyikeke munghana wa yena Matanato hi swa vutomi ku komba leswaku a a ri munghana wa ntiyiso.

[25]**XIVUTISO XA 13 (XIMBANGU)****HLAMBA VUNWA NANDZUWE – AD Mahatlane**

Hlaya n'wangulano lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

XITSHURIWA XA K

MATANATO:	Loko u vulavula hi swa muti wa mina u vulavula u nga ri na vutivi hikuva nsati wa mina wa ndzi onhela.
MAVHAVAZA:	Ku ni nkucetelo exikarhi ka mhaka ya ku ku onhela. Nsati wa wena u kuceteriwa hi wena.

MATANATO:	Se u vula leswaku wansati u fanele a tihundzula xidakwa, a xuxa lomo, a etlela lomo, vana va sala va ri voxe emutini?	5
MAVHAVAZA:	A ndzi nga tlhenthli ndzi tlhenthela endzhaku. Ndzi ri xivangelo hi wena Chauke. (<i>Xilumuni a nghenelela</i>)	
XILUMUNI:	Na mina ndzi yima na n'wina Mugwena. Kokwana Matanato va ringeta ku tidlaya tindleve. Va ringeta ku tipfala mahlo va bangelela vufendze bya vona va tivhikela va ri karhi va tiva leswaku na vona va hoxela ndyangu wa vona. I khale ndzi swi vonile leswaku kokwana Matanato vutomi va byi teka va byi endla matlangwana.	10
XIKHOGOLO:	Na mina ndzi ta kala ndzi ti nghena timhaka ta kona hikuva Matanato loko a ehleketa timhaka ta vatshiveri wa penga. Wonge i Muburantana hikuva vona loko vo ka va kuma vavasati haleno matikweni ya ka hina, a va ha tlheleli eka rikwavo.	15
MAVHAVAZA:	Loko nsati wa wena a humile exiporweni swi ala kwihi ku ya ekaya u ya tilavela wanhwana wa Muchangana u n'wi lovola, u n'wi teka u ta tshama na yena haleno Joni ku tlula ku tlanga hi mali, nkarhi ni vutomi bya wena ni swihlanganamalini swa tiko leri ra Joni lava nga pfuniki nchumu handle ka ku ku dyela mali u sala evusiwaneni?	20

- 13.1 Boxa ndhawu leyi swimunhuhatwa leswi nga eka n'wangulano lowu swi vulavulaka swi ri eka yona. (1)
- 13.2 I mani wansati loyi ku vulavuriwaka hi yena eka ntshaho lowu? (1)
- 13.3 Hi kwihi ku yelana ka swiendlo swa Matanato na swa buti wa yena Tshikani Mininginisi Chauke? (2)
- 13.4 Leswi swi kombisa xin'we xa leswi landzelaka: Xilumuni u vitana Matanato a ku kokwana hambileswi a nga riki kokwa wa yena wa ngati. (1)
- A Ku xixima.
B Ku xavelela.
C Ku kurisa.
D Ku ndhundhuzela.
- 13.5 Xana marito ya Xikhogolo lama nge: 'Matanato loko a ehleketa timhaka ta vatshiveri wa penga,' ya kombisa yini hi vumunhu bya Matanato? (2)
- 13.6 Swivulavuri leswinharhu a swi yimi na xona xiboho lexi nga tekiwa hi Matanato xo lan'wa muti wa yena. Xana xivangelo ku nga va ku ri yini? (2)
- 13.7 Mavhavaza u byela Matanato a ku: 'Nsati wa wena u kuceteriwa hi wena.' Xana u vula yini hi marito lawa? (2)
- 13.8 U vona swi ri kahle leswaku Xilumuni na Xikhogolo va pfuneta Mavhavaza loko a tsundzuxa Matanato hambileswi a a ri munhunkulu eka vona ke? Seketela nhlamulo ya wena. (2)

NA

Hlaya n'wangulano lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

XITSHURIWA XA L

XITSATSATSA:	Makhuvele wa nkhensa swinene ku amukeriwa laha mutini, kutani u vula sweswo u ri u kombela mati. Makume-mbirhi wa tirhandi hi leti. <i>(Va ka Chauke va vitanile Topisa va ta n'wi komba xuma, va tlhela va n'wi vutisa ku ri va xi dya xana? Ni leswaku xana a nge va hlantisi loko va xi mitili ke?)</i>	5
N'WA-MBUVANI:	U swi tiva leswaku i milandzu leyi. Naswona u katekile ku kuma nuna loyi wa Mugwena. I nkulukumba naswona u ta ku hlayisa. U tshama u swi vona kwihhi swo fana na sweswi? Famba u ya tihlayisa no hlayisa nuna wa wena. A hi lavi ku twa tin'wana to hambana ni leti u nga hi byela tona leswaku wa n'wi rhandza.	10
TOPISA:	Dyanani mi chuchekile. Mi nga chavi nchumu. Mina a ndzi nga yi ndzi ya sungula vuphukuphuku eka Makhuvele. A ndzi xona xiphukuphuku. Ndzi ta ya hanyisana na yena hi ndlela leyinene. <i>(Kwalaho ku laviwile vakhegula leswaku va n'wi laya hikuva va ka Chauke va byeriwile leswaku u fanele a khandziya xitimela a ya le ka nuna wa yena.)</i>	15
N'WA-MBUVANI:	Se ndzi vulavula ro hetelela na wena emahlweni ka vakhegula lava wena Topisa. N'wananga, vukati va kandza hi mbilu. U nga yi u ya hi nyumisa u kulela nuna wa wena. Wanuna i wa vavasati, wansati i wa wanuna. Hi swona leswi hina hi tivaka swona. Loko wo ya hanya xijagani lexo phikizana ni nuna u ta vona maxangu. Wanuna i xiphaphana xa mati layo tititi, ya tima torha. Wanuna i tata wa wena. Wanuna u tshama a ri wanuna emutini wa yena.	20

- 13.9 Ku kala Topisa a ya tekiwa eka Makhuvele a a tshikiwile. Boxa vito ra wanuna loyi a n'wi tshikeke. (1)
- 13.10 Marito ya N'wa-Mbuvani eka ntshaho lowu nga laha henhla loko a ku: 'Wanuna i wa vavasati, wansati i wa wanuna' ya hi lemukisa yini? (2)
- 13.11 Xana swi kombisa yini ku va Xihangalasi a ya eka Makhuvele a landza nsati wa yena loyi a n'wi tshikeke hambileswi a a tsundzuxiwile leswaku a nga yi? (2)
- 13.12 Hikokwalaho ka yini N'wa-Mbuvani a laya Topisa a nga si ya evukatini? (2)
- 13.13 Hi xihhi xivangelo xa ku va N'wa-Xirhami a hlawurile n'wana wa buti wa yena leswaku a va hlantswana ya nuna wa yena Matanato? (2)

- 13.14 Loko Topisa a a ri makwenu a wu ta titwa njhani ku va a vile na nkateko wo tekiwa a tlhela a tshamiseka evukatini endzhaku ka loko a kumisiwile n'wana hi un'wana wanuna kambe a nga n'wi teki? Seketela nhlamulo ya wena. (1)
- 13.15 Xana u vona yi ri mhaka ya kahle ku va Mavhavaza a vula leswaku a nge yi elokhexini ku ya hungasa kona ke? Seketela nhlamulo ya wena. (2)

[25]

XIVUTISO XA 14 (XITSALWANA)**VUKOSI I MBERHA – P Ndlovu**

Hlaya n'wangulano lowu landzelaka kutani u hlamula xivutiso lexi nga ehansi ka wona.

XITSHURIWA XA M

XIKWENI: He N'wa-Sharpshoot kasi Khegu u lo ya kwihi xana?

BONEKA: Hyii! Mina ndzi nga hloleriwi. Hi swona swi mi humesaka endlwini hi ku tsutsuma mi tela ku ta ndzi fokisa hi mhaka ya goya ra n'wina? Fokisi leri va nge i Xikweni a ndzi si tshama ndzi ri vona. Mina ndzi tiva fokisinkulu Magandzele laha Saselamani. N'wina mo va yini xana? 5

XIKWENI: (*A tikhome xihlaya.*) Mina leswi u ndzi endlaka swona wena N'wa-Sharpshoot. (*A minta marha.*) A ndzi tivi.

Hi ku leteriwa hi n'wangulano lowu, hlamusela leswi Xikweni a a fanele a swi endlile ku sivela xiyimo xa ku lahlekeriwa hi ndzhuti wa ku va nhloko ya muti na ku xanisiwa ka yena na vana va yena? [25]

XIVUTISO XA 15 (XIMBANGU)**VUKOSI I MBERHA – P Ndlovu**

Hlaya n'wangulano lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

XITSHURIWA XA N

BONEKA: (*A ringeta.*) Kahle-kahle xitolo lexi ko va sayizi yin'we ntsena. ...

XIKWENI: Sayizi yaleyo i yo hetelela eka vavasati, a wu swi tivi leswaku sayizi 8 i yo hetelela eka vavasati xana?

BONEKA: A swi antswi mi ndzi zamela tintangu ta vavanuna xana? Phela laha Joni loko u nga ambali tintangu vo khwenutana ivi va ku hiya, hi mafenya. 5

XIKWENI: U nga lavi ku ndzi hlekisa hi vanhu. Loko va ku vona u ambale tintangu ta vavanuna va ta ku swi lo yini? Swa antswa u famba xikan'we hi yo minkondzo, loko vanhu va ndzi vutisa leswaku hikokwalaho ka yini nsati wa mina a nga ambali tintangu ndzi ta va hlamusela leswaku u na swikwembu se swa ala leswaku a ambala tintangu. 10

BONEKA:	Hiloko se ndzi poyilekile laha Joni. Phela a va tekeli munhu enhlokweni loko tintangu a nga ambalangi.	
XIKWENI:	U nga kali u vilela hi swona sweswo va ta swi twisisa lava va nga ta ndzi vutisa. Mina ndzi ku rhandza hambu u nga ambalangi tintangu.	
BONEKA:	Papa, a hi fambeni mina ndzi karhele ku jikajika na doropa leri. Se ndzi ri vonile.	15
XIKWENI:	A hi fambi nkatanga kambe hi ta sungula hi nghena ekhefini ndzi xavela n'wana swo n'wi tsakisa.	
BONEKA:	Swona hi ngo hlwela laha doropeni a ma ha fambi mundzuku ke? ...	
XIKWENI:	Swi nge endleki, hi mina wo ya le. (<i>Va famba va ya khandziya xibazana va ya lomvu a va tshama kona elokixini, dyambu na rona se a ri ku lava ra wena.</i>)	20

- 15.1 Xana Boneka na Xikweni a va ya endla yini edoropeni? (1)
- 15.2 N'wana loyi Xikweni a nge u lava ku n'wi xavela swo n'wi tsakisa i mani naswona mana wa yena i mani? (2)
- 15.3 Xana swi te njhani leswaku n'wana loyi a kumeka a ri eJoni? (2)
- 15.4 Boneka u vutisa Xikweni loko a nga ha fambi hi siku leri landzelaka. Xana Xikweni a a fanele a ya kwihi naswona a ya endla yini? (2)
- 15.5 Xana hi swihi leswi N'wa-Vusika a a fanele a swi endlile ku sivela khombo ra ku va a tekeriwa nuna hi Boneka? (2)
- 15.6 U twisisa yini hi marito ya Xikweni lama landzelaka: 'Sayizi yaleyo i yo hetelela eka vavasati, a wu swi tivi leswaku sayizi 8 i yo hetelela eka vavasati xana? (2)
- 15.7 Swi tikomba onge Xikweni na Boneka va tsandzeka ku kuma tintangu ta Boneka exitolo. Hi swihi leswi a wu ta va tsundzuxa leswaku va swi endla? (2)

NA

Hlaya n'wanguano lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

XITSHURIWA XA O

KHEGU: (*A huma mihloti.*) Tatana va kwihhi xana?

BONEKA: U lava ku endla yini hi yena xana? U ehleketa leswaku loko Xikweni a ri kona ndzi ta cinca miehleketo ke? O va yini Xikweni wa kona u nga ta ka u n'wi bombisa. Ku hava na un'we eka lava u ehleketaka ku ya va byela a nga ta chawiwa hi mina n'wana wa Sharpshoot. Hatlisa u nyamalala hikuva u ndzi hetela moya. A yi gubi na xirhathyana xa wena! A yi gubi na vaKhawulani! ... 5

KHEGU: (*A tisula mihloti.*) A swi nga tiyiseleki mhani.

BONEKA: Lexi nga endla leswaku swi nga tiyiseleki i mhaka ya vulolo ni vusopfa lebyi u nga na byona. ... Leswi wena u nga swi endla hi leswi swi nga endliwa hi mhani wa wena. A wu swi teki hansi n'wana ndziwena! 10

KHEGU: Hi swona mhani ndzi khensile ndza ha famba.

BONEKA: Leswi u tilerisaka ka khume na ka dzana u endlela leswaku ndzi ta ku twela vusiwana naa? A hi mina Hosi Yesu. A yi gubi ya makhalibodo!

BONEKA: (*A huma a famba a ya exitichini a ri karhi a vulavula a ri yexe.*) Mihlolo leyi nga ta voniwa hi mina n'wana wa Xikweni i yikulu. Ndzi famba ndzi hlupheka onge a ndzi na vatswari ku ri hi ku va hanya hinkwavo ka vona. (*A tisula mihloti.*) N'wana wa rila ndzi tshemba leswaku u twa ndlala. Hambi ndzo ehleketa ku tihinga n'wana ke? Ndzi to n'wi vangela vusiwana, u ta sala a ku yoo, mani? (*A khongela.*) Hosi endla ku rhandza ka wena, Amen. 15
20

15.8 Hlawula nhlamulo yin'we leyi nga yona leyi hetisaka xivulwa lexi eka leti landzelaka: Xiyimo lexi suseke Khegu laha a a ri kona ku kala a ku a a swi nga tiyiseleki xi n'wi vangerile leswaku a suka endhawini leyi ...

- A namixo swinene.
- B exikarhi ka vusiku.
- C namadyambu.
- D nanhlikanhi.

(1)

15.9 Kun'wana etsalweni ku vuriwa leswaku n'wana wa Boneka, Bodzani, loko a bihile emirini a a tsakela swakudya swo karhi. Boxa vito ra swakudya leswi, u tlhela u hlamusela hilaha swi yelanaka hakona na vito ra loyi a n'wi bihiseke emirini? (2)

15.10 U ehleketa leswaku Khegu a nga va a n'wi lavela yini tata wa yena? (2)

- 15.11 N'wangulano lowu wu paluxa mavondzo lawa Boneka a a ri na wona eka Khegu. Xana mavondzo lawa ya nga va ya vangiwa hi yini? (2)
- 15.12 Eka n'wangulano lowu nga laha henhla ku na marito lama nga eka swiangi etlhelo ka vito ra Khegu lama nge: 'A huma mihloti' 'A tisula mihloti.' Xana hikokwalaho ka yini ku ri na mbuyelelo wa rito 'mihloti'? (2)
- 15.13 U vona onge loko Xikweni a a nga etlelangi nkarhi lowu Khegu a nga vuya hi wona ekaya, Boneka a a ta va a n'wi rhurherile ke? (2)
- 15.14 Boneka u byerile Khegu a ku: '... Loko a wo va munhunene onge wa ha lo tshama evukatini. Leswi wena u nga swi endla hi leswi swi nga endliwa hi mhani wa wena. A wu swi teki hanshi n'wana ndziwena!' Xana u nga n'wi tsundzuxa yini mayelana na mavulavulelo lawa? (1)

[25]**XIVUTISO XA 16 (XITSALWANA)****XIVONI XA VUTOMI – IS Shabangu****NTLANGU: YOO, NDZI TIDLELE MINOO!**

Hlaya n'wangulano lowu landzelaka kutani u hlamula xivutiso lexi nga ehansi ka wona.

XITSHURIWA XA P

TOPISA:	<i>(A ri karhi a tlakuka)</i> Leti ti lava maphorisa. I nge ndzi ya tivisa buti hi ta ba mhunti ya ha ri na mahika!	
MISERY:	<i>(Hi ku hokoloka)</i> He wena n'wamahungu, se u ringeta ku endla yini?	5
TOPISA:	<i>(A ri karhi a huma)</i> Wa nga ndzi sukela noyi ndziwena! U dlaya vana va buti hi mhaka yo rhandza ngopfu mali! Hi rini buti hi n'wi byela leswaku a nga na nsati? <i>(A huma)</i>	
MISERY:	<i>(A ri karhi a timbeyambeya)</i> Nyankhandle ndziwena Hadisa u ta va dya va nga vupfangi vana va mina! Yoo, yoo, yoo, mhane!	10
JOYCE:	<i>(Hi ku khongotela)</i> Miyela na wena u nga ta za u boxa tingoma va ... <i>(A ri karhi a helela hi matimba)</i> Heyi, a ndzi tiendlisi Mhani Joyce, ndzi twa ku vava! Yoo, mhane! Swi antswa ndzi fa xikan'we mhane! Yoo, yoo, yoo ...	15

Hi ku pfuniwa hi n'wangulano lowu, kombisa hilaha ku va Misery a rhandza ngopfu mali na ku va a nga kolwi hi leswi a nga na swona swi n'wi ngeniseke ekhombiyeni hakona eka xintlangwana lexi.

[25]

XIVUTISO XA 17 (XIMBANGU)**XIVONI XA VUTOMI – IS Shabangu****NTLANGU: XI TSEMBA NKOLO**

Hlaya n'wangulano lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

XITSHURIWA XA Q

SOLLY:	Swa antswa u namba u khandziya <i>taxi</i> u n'wi landza kwale Pitori ku nga se hela n'hweti. Hi ndlela yoleyo u ta pfaleka mahlo a nga voni nchumu.	
SARAH:	Yaleyo pulani Solly, a yi nge tirhi.	
SOLLY:	<i>Why</i> yi nga tirhi?	
SARAH:	Mbitana u ta swi vona xikan'we leswaku mhaka yi kona loko ndzo ya ...	5
SOLLY:	Njhani yi nga tirhi? Hi yona ntsena leyi nga tirhaka eka nkarhi wa sweswi. Kumbe u lava ku swi ...	
SARAH:	<i>(Hi ntlhaveko)</i> Ndzi vula ku loko ndzi davula mananga ndzi suka la Nkowankowa ndzi ya huma eSoshanguve ndzi kha ndzi nga ri elivhini, John u ta swi ehleketelela xikan'we leswaku ku ni mhaka naswona phela a ndzi se tshama ndzi n'wi vhakela eka ndhawu liya hi mpfhuka a sungula hi 1986. Vona, namuntlha i 1990 naswona phela hi le xikolweni ndhawu liya, se ndzi ta swi endlisa ku yini?	10
SOLLY:	<i>(Hi ku koya)</i> Aredzi, loko ku tsandza sweswo se u ta vona ku u ta yi huma njhani <i>otherwise</i> ximanga xi ta huma esakeni.	15
SARAH:	<i>(Hi ku kariha)</i> Xi nga kali xi huma Solly! ...	
SOLLY:	<i>(Hi ku khongotela)</i> Ku ndzi karihela a swi nga ku pfuni nchumu eka nkarhi lowu, sesi! Xikulu i ku hi hlanganisa tinhloko hi ringeta ku huma ni pulani hikuva ri hi xeke kambirhi phela la!	20
SARAH:	<i>(A ri karhi a hefemuteka)</i> Pulani muni, Solly?	25
SOLLY:	<i>(A miyelanyana)</i> Hileswaku ku ni wanuna un'wana hala Giyani va ri u swi kota ngopfu.	
SARAH:	<i>(Hi ku lava ku tiva)</i> Ve ri u kota ngopfu yini?	

- 17.1 Boxa vito ra hodela leyi swimuhuhatwa leswi swi nga eka yona. (1)
- 17.2 Kombisa vuxaka lebyi Sarah a nga na byona na Solly xikan'we na John Mbitana. (2)
- 17.3 Hi yihi mhakankulu leyi mutsari wa xintlangwana lexi a lavaka ku lemukisa vahlayi yona? (2)
- 17.4 Hikokwalaho ka yini Solly a byela Sarah leswaku a khandziya *taxi* a ya ePitori ku nga si hela n'hweti? (2)
- 17.5 Kun'wana eka tsalwa leri Solly u ri: 'Ximintantsengele xi tshemba nkolo.' Kombisa ntiyiso wa xivuriso lexi u kongomisa eka Sarah. (2)
- 17.6 Xana swiendlo swa Sarah swa amukeleka ke? Seketela nhlamulo ya wena. (2)
- 17.7 Hi ku vona ka wena, xana hi rihi goza leri Sarah a a fanele a ri tekile ku tiponisa eka rifu leri ri n'wi vutleke? (2)

NA

NTLANGU: KASI RONA HI RIHI?

Hlaya n'wangulano lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

XITSHURIWA XA R

MAFADA: (<i>Hi ku nyanyuka a ri karhi a sechasecha tibuku ekhabodweni</i>) Mundzuku leri xaka, ndzi ta va komba. Leswi Jele a nga ndzi xavisela maphepha hinkwawo ya <i>the big four</i> hi nkarhi, ndzi to rhumbisa kunene loko ndzi nghena exikambelweni. Kona Mlambya xi ta karhata hi yini hikuva ku mandzela ti- <i>question</i> ta Biology, Physical Science, Mathematics, ni Agricultural Economics ndzi hete khale. Leswi mundzuku hi sungulaka ku tsala Agricultural Economics, ndzi to pfuxetanyana yona ndzi nga si ya <i>yothoka</i> . Letin'wana ndzi ta ti pfuxeta loko va ku ha tsala hi xamundzuku. (<i>U humesa buku ivi a ya tshama exitafulanini</i>) ...	5
Phela ndzi lava ku hlamarisa Limpopo hinkwayo hikuva vafana va moya va hatle va hi bela <i>square pass</i> . Mina na Jele hi lava ku veka Risinga High emepeni lero lebyiya bya Mbilwi lebyo hamba byi tiendla tiboso ta <i>Matric results</i> hi ta byi pfuxa eritshurini nan'waka. Hi ta byi komba la timhala ti nwaka kona mati. Swi boha swi nga tshunxi <i>Matric exemption</i> i ya mina lero eMedunsa ku ya mina. (<i>A ri karhi a hlekelela.</i>)	10
<i>After only seven years</i> 'Dr Mafada' mfa ka Ngobeni xi ta tipfulela <i>surgery</i> ya xona kwala Bendstore ivi swigulana swi ta swi lo ntshii, ongeti ndzi lo hisela mbaso. Phela mina a ndzi nga <i>khokhozi</i> ngopfu ku fana na va-doctor Z. Endzhaku ka <i>six Mandan</i> ntsena, u ta ndzi vona ndzi ba hi xilo xa maxangu. Ndzi ta ba hi <i>top of the range</i> ya The Hummer. (<i>A languta wachi ekhumbini</i>) Kasi se i awara ya mbirhi nimixo?	20

- 17.8 Mafada u ri: 'Kasi se i awara ya mbirhi nimixo.' Xana u vuya hi kwihi nkarhi lowu? (1)
- 17.9 Hikokwalaho ka yini Thicara David Baleni a fonerile maphorisa leswaku ma ta khoma Mafada ematshan'weni yo n'wi xupula hi yexe? (2)
- 17.10 Hi yihi dyondzo leyi u yi kumeke eka xintlangwana lexi mayelana na xikambelo? (2)
- 17.11 Hikokwalaho ka yini Mafada na Jele va xavile maphepha ya xikambelo? (2)
- 17.12 Swi endliwa hi yini leswaku Jele a nga tikombisi leswaku na yena u xaviseriwile maphepha ya xikambelo hi vafana va moya va le Polokwane? (2)
- 17.13 Kombisa hilaha marito ya Mafada lama nge: 'Mundzuku leri xaka, ndzi ta va komba,' ya veke xikhovolelo hakona. (2)
- 17.14 Hi ku vona ka wena, hikokwalaho ka yini Thicara Baleni a thiywile vito ra *That's right* hi vadyondzi va xikolo xa le henhla xa Risinga? (1)

[25]

NTSENGO WA XIYENGE XA C: 25
NTSENGO WA TIMARAKA: 80